संस्कृत

प्रायश्चित्त

क्र. १-७७

६१८८ना।५

प्रायश्चित्तविधिः

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

॥ ॥श्रीगणेशाय नमः॥ ॥अथ प्रायश्चित्तविधिं व्याख्यास्यामः॥ त्र १
विध्यपराधे प्रायश्चित्तिः॥ विहितस्याकरणे न्यथाकरणे च प्राय
श्चित्तिः कर्त्तव्या॥ प्रायो विनाशः चित्तिः संधानं॥ विनष्टसंधानं प्रा
यश्चित्तिरित्युक्तं भवति॥ अ[illegible]संतति दार्ढ्यतया विहितमपि
च्चेत्तदेव कर्त्तव्यं॥ तन्नास्ति चे[illegible]दिति होमः कर्त्तव्यः॥ यदेतद्व्याहृ
तयस्तस्मादेषैव यज्ञे प्रायश्चित्तिरिति वचनादिति वृत्तेः॥ देवत्रा ॥११॥
तनस्य शाखीय प्रायश्चित्ताभावे श्रुत्यंतरादागमयितव्यं॥ तथा
प्यभावे सर्वप्रायश्चित्तं॥ शाखांतरीयं वा कल्प्यामिति॥ स्वशा

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(1A)

खीयगृह्यसूत्रेणपरस्वस्योपनयनादिकृतंतत्र यस्यांशाखायां
विहितंतत्स्वशाखीयमित्युच्यते ॥ तस्माद्भिन्नशाखांतरीयं ॥
स्वशाखीयंयत्रनोपलभ्यतेतत्रशाखांतरीयंग्राह्यमिति ॥ तस्मा
यश्चित्तंद्विविधं ॥ अतींद्रियसंधानंसेंद्रियसंधानंच ॥ अतींद्रि
यसंधानंनामसर्वसाधारणं विपर्यासितानि तत्र मंत्रे इत्येतस्मि
न्सूत्रे अज्ञातनिमित्तं चेन ॥ इति होमात्मकंबहुषुयुगपत्
अज्ञातमितित्रिषुएकाहुत्यात्मकंतत्र अतींद्रियसंधानं ॥ सेंद्रि
यसंधानंतुविशेषतःसूत्रकारेणाप्रोदितंज्ञातनिमित्तंसत्तत्

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(2)

ब्रह्मेंद्रियसंधानं॥ यत्रजुहोतिजपतिरूपंप्रायश्चित्तंसू
त्रेआम्नातंतत्रब्रह्माणंकर्त्तारंप्रतीयात्॥ यत्रइष्टिरूपंप्रा
यश्चित्तंआम्नातंतस्यअ[illegible]यत्वेनस्पर्णकृत्वास्मकंसत्रां
तरोक्तंवाप्रायश्चित्तंनन[illegible]कर्त्तारंप्रतीयात्॥ अतींद्रिय
संधानेनसेंद्रियसंधानेन[illegible]ज्ञानात्तिमित्तत्वेनत्वस्सर्व
त्रव्याहृतिहोमस्यब्रह्मक[illegible]कस्यचब्रह्मलुप्तपइतिकेचित्॥ २॥
यत्रैकस्मिन्निमित्तेश्रौतस्मार्त्तयोः प्राप्तिस्तत्रश्रौतमेव
विधीयतइति॥ यथाब्रह्मौदनाग्निनात्रापुनःपाकवर

The Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai, Joint project

(2A)

दानं। तं नायाश्चेति॥ तथा॥ एकस्मिन्निमित्तेन कनित्तत्समुच्ची
यते॥ तथास्कंन्ने अभिमंत्रणाद्भिः सिंचनं होमो नशानं वेति भा
दीकारः॥ ॥आश्वलायनेन यजमानेन॥ शाखांतरीयमिति
कस्याः शाखाया ग्राह्य [illegible] क्षायां॥ आधानं येन सूत्रेण
ते नैवेष्ट्यादिकाः क्रियाः॥ [illegible] ष्याचेत्कृतं कर्म्म स फलं न प्र
यच्छतीति यज्ञकांडे॥ काल [illegible]॥ निमित्तानंतरमेव॥ एवं ष्टिंक
तंत्रे प्रधानस्विष्टकृत्समिष्टयजुर्होमाद्वाप्रागिति बोधा
यनः॥ यत्र यत्र विशेषकालाम्नातः स तत्र तत्र ग्राह्यः॥ यत्र

A project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

ऐष्टिकाज्यसत्वेतत्र तेनैव प्रायश्चित्ताज्याहुतिः॥ अन्यत्र स्मा
र्तवदाज्येन॥ स्मार्तवदाज्यसंस्कारस्तु॥ स्वशाखीयसूत्रानु
सारेण देवत्रातभाष्यप्रकारेण यः उक्तः स एव सर्वत्र कर्तव्यः॥
देवत्रातस्त्वह॥ आम्नाता[illegible]नामाम्नातानां प्रायश्चित्तेष्टीनां
स्थाने पूर्णाहुतिरित्थं कार्यं॥ [illegible]रित्सीर्य ब्रह्मयजमानपत्नी
स्थानेषूपवेश्य॥ गार्हपत्योत्तरतः स्रुवजुहूस्थालीप्रोक्ष ॥३॥
णीरासाद्य॥ प्रोक्षणीः संस्कृत्य पात्राणि प्रोक्ष्य गार्हपत्ये
आज्यं विलाप्य पवित्रान्तर्हिते निरूप्योत्पूय स्रुक्स्रुवौ सं

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(3A)

म्दज्यम्आहवनीयसमीपे कुत्रे ष्ट पसा घे घ्म मु पसमाधाय
स्क चिन्तुर्ग्रहीतं गृहीत्वा चतुर्थेन प्र णीकृत्वा देवतानाम्ना
चतुर्थ्यंतेन स्वाहाकारेण यजमानेन्वारब्धे जान्वाच्या हुतिं जु
हुयादिति॥ अत्र ब्रह्मवर... रणा हुत्यर्थं कर्त्तव्यता प्रती
यत इति देवः॥ सर्वत्र होमे ...उक्षण परिस्तरणं आज्यसंस्का
रः पात्रसंस्कार अग्नौ स...धानं प्रज्वलनमलंकरणं ए
तत्तंत्र पंचकं प्रवैहोमं कुर्यात्॥ नास्मिके ज्जुहुयादिति
प्रदीपे॥ सर्वत्रादिष्टस्थाने षु तत्र तत्र जुहुयात्॥ गार्हपसे

"Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(५)

जुहोतीत्येवमादीन्यादिष्टस्थानानि॥ अत्रानादिष्टे आहवनीय
एव होतव्यं॥ सर्वत्रादिष्टकर्त्तारि तेनतेन होतव्यं॥ प्रतिष्ठाताजु
होति॥ यजमानोजुहोति॥ ब्रह्मा जुहोतीत्येवमादीनि॥ अनादि
ष्टे ध्वर्युमेवकर्त्तारंप्रतीयात्॥ [illegible] यत्रपात्रं निर्दिष्टंतत्रतत्रते
नैवजुहुयात्॥ अंजलिनां जु[illegible]॥ शूर्पेणजुहोतीत्येवमादी
नि॥ अनादिष्टे जुहैव जुहुयात्॥ यत्र यत्रग्रहणसंख्योक्ति ॥४॥
स्तत्र तत्रोक्तग्रहणसंख्ययादायजुहुयात्॥ चतुर्गृहीतेन जु
होति॥ द्वादशगृहीतेनजुहोतीत्येवमादीन्युक्तग्रहणासं

A joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(5A)

ख्यानि॥ अनादिष्टग्रहणासंख्यानेनसकृद्ग्रहणमिष्य
ते॥ इति प्रदीपे॥ श्रौतबौधायनोक्तानि प्रायश्चित्तीया | नि
नि तु॥ व्याख्यातृभिर्नानुष्ठेयानि॥ समाहारो निगद्यते॥
मंत्राम्नातगणाम्नातानि द्विधा ब्रूवीत॥ मं
त्रसामर्थ्यसिद्धानि मंत्राम्नातानि भाष्यते॥ तान्यु
द्वयमुदुसंस्वैसादीनि प्रवक्ष्यते॥ प्रायश्चित्तानि
पर्यायस्य चाप्यकरणाद्भवेत्॥ अन्यथाकरणाद्वा

२ ब्रह्मप्रतिष्ठामनसोब्रह्मेत्यादीनि तानि च॥ तादृश मंत्रगणाम्नाना
द्गणाम्नातत्वमिष्यते॥ ३

(5)

पितत्संधाविन्निरूप्यते॥ पात्राणांसादनप्रोक्षणावा
ज्यसंस्कारएवच॥स्रुक्स्रुवस्यचनिष्टापोदर्भैःसं
मार्जनंतथा॥ एतत्सर्वं[illegible]मेषुश्रौतेस्मार्त्तेचदि
ष्यते॥होमेष्वनुक्तपात्रे[illegible]जुहूवज्जुहुयाद्धिवा॥ यह
णेनुक्तसंख्यानेसर्व[illegible]मिष्यते॥ अनुक्तोग्नि ॥५॥
विशेषश्चेद्वेदाहवनीयकं॥ अध्वर्युमेवकर्त्तारं
प्रतिपाद्यविशेषणे॥ इतिगोपालः॥ इतिपरिभा

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(5A)

षा ॥ आश्वलायनस्य बौधायनमवलंब्य आधाना
दिकर्माणि कुर्वतः सुराम पक्षमवलंब्य प्रायश्चि
त्तसारसमुच्चयो लिख्यते ॥ अथाधानप्रायश्चि
त्तानि लिख्यंते ॥ स्मार्त[illegible]हं प्रत्यस्य बौधायनस्
त्रं ॥ यथाश्र ह्रुमतश्च[illegible]वति पितर्यश्मीनादधी
ने ति बौधायनो जीवति मृते वा जामामवाप्पद्
शमेहनीति गालीकीमि ॥ न दुर्ब्राह्मिण्या भवति
ती

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

स्य स्यधिकारे अग्न्याधानं यदि न कृतं तदा स्मार्त्तस्य कर्मणः प्रा
याश्चित्तं कृत्वा ऽ अग्न्याधानं कुर्यात्॥ तथा च स्मृत्यर्थसा
रः॥ अनाहिताग्नित्वं तु सर्वप्रायश्चित्तकारी त्वे अग्न्याधाने अब्दा
दर्वाक् प्रतिमासं त्रिरात्रं॥ [illegible] प्रसबद्धं चांद्रादि षट्कमिति॥
ऋत्विगात्माधनं जायाश्च [illegible] स्य चतुष्टयं॥ तस्याग्निहो
त्रं स्वर्गाहस्य नरकायतनस्य चेति कल्प्यः॥ आधानोदितायं ॥६॥
संभाराः तेषां नाशो दाहे वमूत्रपुरीषाद्युपहतौ वा न दा तत्स
जेत्॥ अन्ये तज्जातीयं तद्रूपं तत्परिमाणं च यथा सर्वं वि

A joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(6A)

योऽन्यत्र हस्कवा कुर्नीत ब्रह्मौदनाग्नौ जुहुयात् ॥ त्वमग्ने
सप्रथा असि ॥ प्रजापते न त्वदेतानि ॥ इति संग्रहे ॥ गो
पितृयज्ञार्थोऽग्निं लौकिकमरणीभ्यां मथित्वा दक्षिणाग्न्या
यतने निदध्यात् ॥ अन [illegible] श्रोत्रियागारादाहृत्य नि
दध्यात् ॥ निहितमेग्निं प [illegible] च्य परिस्तीर्याज्यं संस्कृत्य स
स्रुवं संमृज्य ॥ नौ समिध मा धायाग्नि संस्कारार्थं पुनस्त्व
निस्कवा कुतिं जुहुयात् ॥ तत्र गो पितृयज्ञं कुर्यादिति प्र
दीपे ॥ गोपितृयज्ञार्थोऽग्निना दत्तेयामक तिस्ततआ

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(७)

हस्य व्यस्ताः समस्ताश्च व्याहृतिभिर्जुहुयात् ॥ अतिप्रणीतोल्मु
कनाच्चेत्तत एव पुनरुल्मुकमाहृत्योल्मुकोग्नौ गो पितृयज्ञा
र्थाग्नौ वा व्यस्तसमस्तव्याहृतीर्जुहुयात् ॥ गो पितृयज्ञार्थसं
भाराणां नाशे पुनरुल्मुका[illegible] गो पितृयज्ञाग्नौ त्वमग्ने अया
सि ॥ प्रजापते [illegible] इति जुहुयात् ॥ ब्रह्मौदन
स्थालीभेदे अप्तिन्नो[illegible]तिमग्नां स्थालीमभिमंत्र्य
घर्मा देवानित्यन्यां स्थाल्यां निधाय भस्मनाम स्तु प्रक्षि
प्य सर्वप्रायश्चित्तं ब्रह्मौदनाग्नौ जुहुयादिति सः ॥ ब्रह्मौ ॥७॥
दनाग्निः ब्रह्मौदनपाकात्सर्वं स मासेपण्णात्सर्वं वाऽअ

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(7A)

नुगच्छेत्तदाऽर्धाधानादेतस्याऽर्धविशेषोपासनाधानु

नःप्रणीयसर्वप्रायश्चित्तंकृत्वापुनःसर्वविधिहोमादि

प्रणयनांतंकृत्वापुनर्ब्रह्मो[illegible]नेप्रवर्तेदितिकेचिदाहुः॥

अन्येतु॥अनुगतप्राय[illegible]श्चित्तंप्रणयेदिति॥यदिस

र्वाधानेचेत्तदाश्वो त्रिय[illegible]रादग्निमाहृत्यप्रायश्चि

त्तिंकृत्वासर्वौषधिहोमादिप्रणीतोद्धरणांतंपुनःकुर्यादिति

प्रदीपिकादयः॥प्रायश्चित्ताधानेप्ययमेवप्रकारः

॥अग्न्युत्पत्ताविति भावीकारः॥यद्वातु॥अंबरीषाद्युत्पत्ति

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(8)

स्तदाश्वैर्वव डुत्पाद्य सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा सर्वौषधिहो
मादिप्रेणपनंतं कुर्यात्। पुनर्ब्रह्मौदनं कुर्यान्नवा॥ आ
धानपित्र्ययज्ञार्थो ब्रह्मौदनिक एव च। अग्नीनामेव मा
दानं वोदनार्थ विनाशे ... मेषामेव पक्षाणां न्वित्तम
न्यतमं भवेत्॥ ब्रह्मौदन ... नाशेतु पुनर्ब्रह्मौदनं पुरः॥
॥ ॥इति गोपालः॥ पुन ... नेसर्वाधानपक्षे विशेषो ॥ ८
वक्ष्यते॥ ॥सर्वाधानिनात्तु लौकिकाग्निं निधाय पुन
स्त्वेतिस्मभि ध्माधायते नैव चतुर्गृहीतं तत्र कार्य

नं कु १

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan Mumbai."

(8A)

मिनिकेष्वावाद्यः॥ तदनुगतेष्वेवमेवौत्पत्तिं कृत्वा प्रायश्चि
त्तं च कृत्वा सर्वौषधिहोमादि संर्वं कुर्यादिति॥ तन्न॥ तन्तु बौधा
यनग्रणस्वीयौंनामेव॥ त[illegible]पार्तसूत्रे पुनःसंधानप्रकरणे
एकाकुस्यात्मकस्यैव पुन[illegible]नस्य विकल्पो नाभिधानात्॥
तथा च॥ ॥ एकाकुल्या वा [illegible] संधानं पुनस्त्वादित्या रुद्रा
तस्य वः समिंधतां॰ कामाय स्वाहेत्याधास्य इति बौधायन
सूत्रं॥ तस्मात् आश्वलायनेन यजमानेन सर्वाधानप
क्षे ~~पुनराधाने~~ पुनराधीनेपि लौकिकाग्निमाहृत्य सआत्या

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

श्चेति। समात्रोग्न्यनुगतवत्प्रायश्चित्तं आज्यपाउतिं हुत्वा सर्वेष
श्चिहामादि कुर्यादिति॥ इदं प्रायश्चित्तं स्वशाखोक्तमेव क
र्तव्यमिति॥ अन्ये तु॥ समारो[illegible]ऽयमाधाने समारोपित
वात्मनोऽग्नेरभावः॥ तस्मा[illegible]शाखांतरोग्न्युत्पत्तिं कुर्या
दिति तद्विचारणीयं॥ स[illegible]प पौत्ररब्रह्मौदनाग्न्यनु
गतेपि प्रायश्चित्तं भव[illegible] दक्षिणाग्न्याधानार्थं वा तस्य ॥स्थी॥
धारणत्वात्॥ अथैनमग्निंस्तेसमोप्य दक्षिणतो ज्व
कयंत आसत इति॥ य एवं सतेसमुप्तोभवति तं दक्षिण
या द्वैद्वारोपनिर्हृत्यान्वाहार्यपचनमादधातीति क

२ × यदि गार्हपत्याधानात्सर्वं स्वर्पोदियेस्ततिप्रयोगमुत्सृज्य कालांतरेआदधीत × २

श्र्‍न्यस्त्वत्रं ॥ स्वयेदि यात्र्सर्वय दिमथ्यमानोग्निर्नजातश्चे
त्तदा प्रयोगमुत्सृज्य कालांतरेआदधीतंयदि आहवनीया
धानकालेमेघा दानास... विर्भवातितदाउद्दयंतम
सस्परि० ॥ उद्रुत्यं चित्रं दे... मेति आहुती र्जुहुयात् ॥ स्त्र
यश्चिंद्रमसोग्निहृणाप्येत्... प्रदीपि ॥ समारोपणानंतरं
मंथनात्सर्वं अरण्योर्नाशेउपघातेऽपहारेवासतिप्रयो
गमुत्सृज्य आदितः आरभ्य कालांतरेआदधीत ॥ प्रणी
कृतेः सर्वयस्यकस्यांगस्याकरणेभ्रेषाकृत्यनंतरंत्वंनोऽ
अग्नेसत्वंनोऽग्ने इत्येताभ्यांआहवनीयेहुत्वा

(9A)
Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

हुतीर्हुत्वा यजुर्भेषआय श्चित्तं भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नौ
जुहुयात्॥ सामभिन्नेषु स्वरित्याहवनीये जुहुयात्॥ आधा
नसंकल्पादूर्ध्वं यजमानस्य वरणादूर्ध्वमृत्विजां च जाता
घात्रागवसंभवे स्नात्वा प्र[illegible]मे समापयेत्॥ एवं सर्वत्र॥
सूतकानामृत्विजां यज मान[illegible]स्य वास्य न्नूरतो विसर्गः॥ इन्नं
मेव रूपा तत्वा यामी ति [illegible] इत्यृचा हुतीर्हुत्वा पुनर्मे म
त्विंद्रियं इत्यनुवाकं वा जपेत्॥ यजमानः स्वदारगमने व्रा ॥१०॥
तपतौ पिष्टिं कुर्यात्॥ आहिताग्नेर्यदा कदाचित् अबुद्धिपूर्वक
मन्यस्त्रीगमने व्रतभ्रंशे पिष्टिं विधायस्मृत्युक्तमपि प्राय

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)

दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८

Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com